

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ENDONEZYA MÜSLÜMANLARININ TÜRKİYE'YE DESTEKLERİ (1914-1918)

İsmail Hakkı GÖKSOY¹

Özet

İslam dünyasının en kalabalık ülkesi olan Endonezya, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Hollanda sömürge yönetimi altında bulunmaktaydı. Her ne kadar Hollanda sömürgeci bir devlet olarak bu savaşta tarafsız kalmasına rağmen, savaşan ülkelerin başkent Cakarta'daki temsilciliklerinin faaliyetleri neticesinde bu ülkede yaşayan Müslüman halk da savaştan dolayı olarak etkilenmiş ve ülkede taraflar arasında çetin bir propaganda mücadelesi yaşanmıştır. İşte bu makalede esas olarak Osmanlı halifesinin yaptığı cihat ilanının Cava'daki Müslüman halk üzerindeki etkisi ve sömürge yönetiminin bundan endişelenmesi, Osmanlı Devleti'nin Batavya'da (bugünkü Cakarta) bulunan başşehbenderliğinin (başkonsoloslğunun) şehirdeki Alman ve Avusturya temsilcilikleri ile işbirliği içinde savaş haberlerinin duyurulması, opera ve oyun gösterimi, savaş mağdurlarına yönelik yardım toplama faaliyetleri ele alınacaktır. Ayrıca, sömürge yönetiminin çeşitli engellemelerine karşın Endonezya'daki Müslüman halkın savaşta Türklere ve Osmanlı Devleti'ne olan destekleri, savaş mağdurları için Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti adına yardım toplama faaliyetleri, Sarekat İslam teşkilatı ve diğer bazı Müslüman hareketlerin toplantı ve destek yürüyüşleri, Endonezya dilinde basılan bazı mahalli gazetelerin Türklere destek yazıları konu edinecektir.

Anahtar Kelimeler: Endonezya, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Batavya Başşehbenderliği.

Support of Indonesian Muslims to Turkey During the First World War (1914-1918)

Abstract

Indonesia as the most populous country in the Muslim world was under Dutch colonial rule during the First World War. Despite the fact that the Netherlands as a colonial state remained neutral in this war, the Muslim population living in that country was indirectly affected by the war, because a tough propaganda struggle took place between the fighting blocs in the country as a result of the activities of the representatives of the fighting countries in the capital Jakarta. In this article, we will mainly deal with the effects of the jihad declaration made by the Ottoman caliph on the Muslim people in Java and the colonial administration's worry about this, the activities of Ottoman Consulate General of Batavia (today's Jakarta) in cooperation with the German and Austrian representatives in the city such as the announcements of the war news, opera and game demonstrations, collecting help money for war victims. In addition, the activities of local Muslim people's support to the Turks and the Ottoman Empire in the war will be examined also. Despite the various restrictions imposed by the colonial administration, these supports included mainly the collection of aid money on behalf of the Ottoman Crescent Society

¹ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Öğretim Üyesi.

for the victims of that war, organising help meetings and marches by the organisation of Sarekat Islam and some other Muslim movements, and supportive writings for the Turks published in some local newspapers in Indonesian language.

Key Words: Indonesia, First World War, Ottoman Empire, Batavia Consulate General.

Giriş

İngiltere ve Fransa gibi Hollanda, İslam dünyasında kolonileri bulunan sömürgeci Avrupalı devletlerden biri idi. Günümüzde en kalabalık Müslüman nüfusa sahip olan Endonezya, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Hollanda'nın sömürge idaresi altındaydı. Savaş yıllarında Endonezya'nın nüfusu yaklaşık 40 milyon iken, Hollanda da 7 milyon civarında bir nüfusa sahipti. Avrupa'daki diğer bazı küçük ülkeler gibi Hollanda, ne Almanya'nın ne de İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almış ve Birinci Dünya Savaşı çıktığında tarafsızlığını ilan ederek savaş boyunca tarafsız kalmıştır. Her ne kadar Hollanda savaşa fiilen katılmasa da, yönetimi altındaki Endonezya adaları dolaylı olarak savaşın getirdiği çeşitli sıkıntılardan, getirilen ekonomik kısıtlamalardan ve tarafların propaganda faaliyetlerinden fazlaca etkilenmiştir. Savaşta tarafsızlık Hollanda'nın dış politikasının temelini oluşturmakta, hem anavatandaki hem de kolonilerdeki menfaatlerini koruması için hayati önem taşımaktaydı. Tarafsız kalarak ülke ekonomisinin geleceğini teminat altına almayı ve kolonilerdeki varlığını devam ettirmeyi hedeflemekteydi. Hollanda, kolonilerini korumak için diğer sömürgeci ülkeler kadar güçlü deniz kuvvetlerine de sahip değildi. Ayrıca, idaresi altında bulunan Endonezya'da sömürge rejimi aleyhtarı millî hareketler de ortaya çıkmaya başlamıştı.²

Savaşta tarafsız kalmasına rağmen, Endonezya adaları İngiliz yetkililer tarafından Alman destekli muhtemel kışkırtmaların ve Osmanlı Devleti'nin Panislamizm propaganda faaliyetlerini yürütebileceği bir ülke olarak görülmekteydi. Almanlar ise tarafsız bir bölge olarak Endonezya üzerinden çeşitli propaganda faaliyetlerini yürütebileceği ve Malezya ile Singapur'daki İngiliz idaresinin gücünün zayıflatılmasına yönelik çeşitli kışkırtmalar için uygun bir yer olarak görmekteydiler. Hollandalı yetkililer ise, bu tür olması muhtemel hareketlerden hiç hoşnut değildiler ve böyle bir durumun kendilerini savaşa sürükleyebileceği endişesini taşımaktaydılar. Özellikle Panislamizm propagandasının yerli Müslüman halk arasında etkili olabileceğinden endişe duymaktaydılar. Hatta Sumatra adasında önemli ekonomik işletmelere sahip olmaları sebebiyle, Almanların Müslüman halk ile işbirliği yaparak kolonilerini ele geçirebilecekleri endişesini taşıyan bazı Hollandalılar bile vardı. Hollandalı yetkililer savaşın dışında kalmak için ellerinden geleni en iyi şekilde yapmaya çalışırken, yerli Müslüman halk savaş boyunca karşılaştıkları olumsuzluklar ve belirsizliklere rağmen önemli konularda tarafsız kalmadılar. Hollanda hükümeti, enerji ve zamanının önemli bir kısmını tarafsızlığını korumak ve iki tarafın (İngilizlerin ve Almanların) şikayetlerini gidermek için büyük çaba sarf etti. Neticede tarafsız bölge olarak Endonezya'daki Müslüman halk, savaşa katılan devletler, yani bir tarafta İngiltere, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu İtilaf devletleri, diğer tarafta da Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'nin bulunduğu İttifak/Merkezi devletleri arasında bir tercih yapma durumunda kalmıştı. Bölgenin asırlardır hac, dini tahsil ve ticari ilişkiler sebebiyle Osmanlı yönetimi altındaki Yemen ve Hicaz bölgesiyle irtibatının olması ve Almanya'nın sömürge idaresi altında yaşayan Müslümanlar lehine bir politika takip etmesi, yerli Müslüman halkın çoğunluğunun savaşta Almanya ve Osmanlı Devleti lehinde tavır almalarına yol açtı. Sömürge idaresinin adaletsiz ve olumsuz uygulamaları, yerli halk ile yönetici toplum arasındaki sosyo-ekonomik ve toplumsal eşitsizlikler, halkın sömürgeci devletlere karşı daha mesafeli durmalarını sağladı. Özellikle, sömürge rejimi aleyhtarı dini ve millî hareketler ile Arap ve Hint asıllı kesimler savaşta Almanlara ve Türklere daha fazla sempati duyuyorlardı.³

Birinci Dünya Savaşı, Endonezya'da sömürge rejimi aleyhtarı fikir ve millî hareketlerin ortaya çıkmaya başladığı bir zamanda meydana gelmişti. Toplumun tüm kesimleri, özellikle Cava'da ve diğer

² Tarafsızlık politikası hakkında bkz., Maartje M. Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral: The Netherlands in the First World War, 1914-1918*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2006, s.23-37.

³ Heather Streets-Salter, *World War One in Southeast Asia: Colonialism and Anticolonialism in An Era of Global Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s.91-94.

adalardaki Müslüman halk sömürge yönetiminden sosyal, ekonomik ve siyasi haklar elde etmek için çeşitli teşkilatlar kurmaya başlamışlar ve Hollandalılarla eşit ve adil bir toplumsal düzenin kurulması için mücadeleye girişmişlerdi. 1911 yılında kurulan *Indische Partij* adlı siyasi teşkilatı, 1912'de *Sarekat Islam* (İslam Birliği) adlı Müslüman kuruluş takip etti. Endonezya'nın ilk yaygın milli hareketi olarak ortaya çıkan Sarekat Islam, savaş yılları boyunca hızlı bir şekilde örgütlenecek 1917 yılı sonunda 2 milyon üyesi olduğunu ileri sürdü. Yine Cava kültürünü geliştirmeyi hedefleyen ve Endonezya milliyetçiliğinin fikri temellerinin atılmasında önemli rol oynayan *Budi Utomo* (Asil Emek) ile yenilikçi çizgide yer alan dini teşkilat *Muhammediyye* (Muhammadiyah) gibi teşkilatlar da savaş öncesinde kurulan hareketlerdi. Hatta sömürge idaresi içindeki sosyal demokrat düşünceye sahip bazı kesimler bile Hollandalıların yerli Müslüman halkın menfaatlerini korumada yetersiz kaldıklarını ve onları Batı toplumları gibi ilerleme ve aydınlanmaya ulaştırmada yeterince çaba harcamadıklarını dile getirmektedirler.⁴

Savaş başladığında Endonezya'daki yerli Müslüman halk genelde Almanya lehine tavır takınmaya başlamış ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte bu tutumlarını ve eğilimlerini iyice arttırmışlardı. Cava ve Sumatra'da basılan Malayca/Endonezyaca mahalli gazeteler, İtilaf kuvvetlerinin savaşta yenilgilerini coşkuyla karşılamaktaydılar. Camilerde ve çeşitli toplantılarda Osmanlı askerlerinin zaferleri için dualar yapılmakta ve Osmanlı sultanını tüm Müslümanların halifesi olarak ilan etmekteydiler. Merkezi güçlerle düşmanlıkların artması neticesinde Hollandalı yetkililer yerli ve Arap asıllı Müslümanların Hollandalılara karşı sömürge aleyhtarı ve Panislamcı duyguları körükleyeceği endişesini taşımaktaydılar.⁵

Savaş ülkedeki ekonomik durumun giderek bozulmasına ve yerli halk arasında hoşnutsuzlukların ortaya çıkmasına yol açmıştı. Ülkeye girişler ve çıkışlar, yapılan ithalat ve ihracat İtilaf devletlerinin denetimine tabi tutulmuştu. Endonezya'ya giren ve çıkan tüm gemiler İngiliz donanması tarafından durdurulup kontrol edilmekte ve arandıktan sonra gitmelerine izin verilmekteydi. İngilizler Ağustos 1914'den itibaren Hindistan cevizi, kauçuk, şeker gibi önemli ürünlerin Endonezya'dan ihracına yasak getirmişlerdi. Batavya'daki İngiliz başkonsolosluğunun görevlerinden birisi, Hollanda ticaretini denetlemek ve hangi ticaret mallarının yasaklanacağını listesini yapmaktı. 1915 yılına doğru ihracı yasaklanan mallar listesine kablo, işlenmiş deri, Hint keneviri, pamuk gibi önemli birçok ürün eklenmişti.⁶

Savaşın başlamasıyla birlikte Endonezya'nın dış dünya ile ekonomik ilişkilerinin sınırlandırılması, yerli halkın hayat şartlarının iyice kötüleşmesine ve her türlü malda fiyat artışlarının hızlı bir şekilde yükselmesine neden oldu. Hatta savaşın sonuna doğru halk arasında yiyecek sıkıntısı bile baş göstermişti. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin Batavya'daki Başşehbenderi⁷ Refet Bey, Hariciye Nezareti'ne Şubat 1915'de gönderdiği bir raporunda bu duruma dikkat çekmiş ve savaşın Cava'daki halk üzerindeki ekonomik bakımdan olumsuz etkilerini özetle şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Cava'daki bazı muhtekir Çinliler ellerinde bulunan Hollanda Florini cinsinden kağıt paraları altın ve gümüş parayla değiştirmişler; şehir ve kasaba ahâlisi arasında da adanın işgali durumunda kağıt paraların hiçbir değerinin kalmayacağı şayiasını topluma yayarak onları korku ve endişeye sevk etmişlerdir. Halk da bu korkuyla 10 Hollanda Florinlik kaimelerini (kağıt paralarını), 6 veya 7 Florin gümüş paraya gelişi güzel Çinli bankerlerden değiştirmeye başlamışlar ve halk ekonomik olarak bundan çok büyük zararlar etmiştir. Hatta, bazı kimseler bankalardaki paralarını çekerek fahiş fiyattan altın

⁴ Bu hareketlerin kuruluşu için bkz., M. C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, Macmillan, London 1981, s.155-171.

⁵ Kees van Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War, 1914-1918*, KITLV Press, Leiden 2007, s.310-311.

⁶ Streets-Salter, *World War One in Southeast Asia*, s.92.

⁷ Şehbender tâbiri ilk zamanlar Osmanlı Devleti'nde konsolos karşılığı olarak yabancı memleketlerde devletle memleket tebeasının ticarî menfaatlerini korumak vazifeleriyle mükellef tutulan memurlara unvan olarak verilmiştir. Şehbenderler; başşehbender, şehbender, şehbender vekili, şehbender memuru olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra bu tabir terk edilerek batı dillerinde kullanılan konsolos kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Bkz., Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, c.3, s.316.

cinsinden İngiliz lirasına değiştirmişler ve bu sebeple savaş öncesinde 12 Florin değerinde olan bir İngiliz lirası, 15 ve 16 Florinden satılmaya başlanmıştır. Bunun üzerine hükümet, yayımladığı bir genelgeyle kağıt paraları üzerinde yazılı gerçek değerlerinden kabul etmeyenlerin şiddetle cezalandırılacağını ilan ederek ve gümüş paraların geçici bir süre için Cava dışına çıkarılmasını yasaklayarak bunun önüne geçmeye çalışmıştır. Ayrıca, yolcuların ülke dışına giderken yanlarında en fazla 100 gümüş Florin götürmelerine izin vermiştir. Avrupa mallarının fiyatları hızlı bir şekilde yükselmiş ve 3 kuruşa satılan İsveç sütü 10 kuruşa, Avustralya'dan ithal edilen undan yapılan ekmeğin fiyatı % 50 artmış, yerli halkın temel yiyeceği olan pirince hükümet belirli bir narh koymuşsa da, fiyatı % 10 oranında yükselmiştir. Savaşın ilk aylarında Japonların Cava'yı istila ve işgal edeceği korkusunun halk arasında yayılması üzerine sahillerde yaşayan bazı aileler korkuyla dağlara ve iç kesimlere kaçmışlar, ancak bu korku geçtikten sonra tekrar kendi yerlerine geri dönmüşlerdir. Birçok şeker, tütün ve çay fabrikalarının kapatılması sebebiyle binlerce insan da işsiz kalmıştır.”⁸

1. Osmanlı Halifesi'nin Cihat Çağrısı ve Hollanda'nın Buna Tepkisi

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra savaşta İslam dünyasındaki tüm Müslümanların desteğini alabilmek gayesiyle bir cihat fetvası yayımladı. Hem savaşın sömürge yönetimi altında yaşayan Müslüman toplumlara meşruluğunu göstermek hem de dinî duygularına hitap ederek savaşta onların desteklerini almaya çalıştı. Cihâd-ı Ekber olarak adlandırılan bu cihat fetvası, Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi başkanlığında 29 Osmanlı uleması tarafından imzalanmış ve Fatih Camisi'nin önünde 14 Kasım 1914 tarihinde halka okunarak ilan edilmiştir.⁹ İtilaf devletlerine karşı yapılan bu cihat fetvası, Osmanlı Sultanı V. Mehmed Reşad'ın halifelik iradesi ve Hayri Efendi ve Musa Kazım Efendi'nin imzalarını taşıyan ulema meclisinin fetvalarıyla birlikte alınmış ve çeşitli gazetelerde de yayımlanmıştı. Cihat fetvası, dünyadaki tüm Müslümanların Türkiye'nin ve onun iki Avrupalı müttefikinin yanında yer almalarının dinen farz olduğunu ve bundan kaçınanın günah işlemiş sayılacağını ilan ediyordu. Farklı dillere tercüme edilen cihat fetvası, yurtdışındaki şehbenderliklere gönderilmiş ve yurtdışı temsilcilikler kanalıyla Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda halka dağıtılması sağlanmıştı.¹⁰

Ancak bu cihat ilanı savaşta tarafsız kalan Hollandalı yetkilileri çok endişelendirmiş ve Hollanda hükümeti İstanbul'daki temsilciliği vasıtasıyla Osmanlı hükümetinden bunun tashih edilmesini talep etmiştir. Çünkü, İstanbul'da basılan bir Arapça cihat beyannamesinde Endonezyalı Müslümanlar da dahil tüm sömürge yönetimi altındaki Müslüman toplumların sömürge yönetimlerine karşı ayaklanmaları çağrısında bulunulmaktaydı. Hatta, İstanbul'da gayri resmi olarak hazırlanan bir Arapça beynamede, “Ehl-i İslam Camiasına Umumi Beyanname” adıyla bir cihat çağrısı yayımlanmış ve günümüzde cihat etmenin tüm Müslümanlara, nerede olurlarsa olsunlar farz kılındığı vurgulanmıştı. Her Müslüman halkın, Müslümanları yöneten “kafirlerle” karşı ayaklanmaları istenmişti. Bu cihat çağrısı 40 milyon Cavalı (Endonezyalı) Müslümanı sömüren Hollandalıları da içine almakta ve sömürge boyunduruğundan kurtulmaları için Hollandalılara karşı isyanı teşvik etmekteydi. Beynamede Cavalı Müslümanlara şöyle seslenilmekteydi:

“Her ne kadar kâfirler sayı bakımından daha az ve medeni gelişme bakımından daha aşağı olmalarına rağmen, kırk milyon Cavalı Müslüman, sıkıntı ve esaretle prangaya vurulmuştur. Evet, Müslüman milletler olarak şimdi bir elinde kılıç, diğerinde tüfekle ceplerinde de kurşunlar ve bombalar, kalbinde ise inancın ışığı olduğu halde her birimiz ayağa kalkma ve dünyaya sesimizi duyurmalyız. Hindistan, Müslüman Hindistanlılarıdır; Cava, Müslüman Cavalılarıdır.”¹¹

⁸ BOA, HR.SYS. 2403/36.

⁹ Fetvanın metni için bkz., *İlmiye Salnamesi*, İstanbul 1334 (1915), s.640; Ercüment Kuran, “Birinci Dünya Savaşı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, cilt: 6, s.197.

¹⁰ Cihat fetvası hakkındaki değerlendirmeler için bkz., Mustafa Aksakal, “‘Holy War made in Germany’? Ottoman Origins of the 1914 Jihad”, *War in History*, Vol. 18, No.2, (2011), s.184-199.

¹¹ Jan Schmidt, *Through the Legation Window, 1876-1926: Four Essays on Dutch, Dutch-Indian and Ottoman History*, Nederlands Historisch-Arhaeologisch Instituut, İstanbul 1992, s.135-136.

Bu Arapça beyanname, Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiyye ile bağlantısı olan Matbaa-i Hayriyye'de basılmıştı. Ancak üzerinde neşreden olarak Mudafaa-i Milliye Cemiyeti yazılıydı. Nitekim, 26 Ocak 1916 tarihli Genç Türklerin çıkardığı *Tanin* adlı gazete de, beyannameyi bu cemiyetin hazırladığını yazmıştı. Hayriyye-i İslamiyye Cemiyeti Ocak 1913'te İstanbul'da İttihat ve Terakki Partisi'nin de teşvikiyle Müslümanlar arasında İslam birliği propagandasını yaymak ve dini okulları desteklemek amacıyla kurulmuş, *Cihân-ı İslam* adında Türkçe, Arapça ve hatta Urduca bir gazete de çıkarmaktaydı. Ayrıca, Cava'da Gulam Resul Efendi mahlasıyla bir muhabiri de vardı.¹²

Osmanlı Halifesinin cihat çağrısının Endonezya'daki Müslümanlar dahil tüm dünyadaki Müslümanları kapsaması, savaşta tarafsız kalan Hollanda'yı da ilgilendirmekteydi. Cihat çağrısını ihtiva eden Arapça beyannamenin Endonezya'ya ulaşma ihtimali karşısında endişelenen İstanbul'daki Hollanda elçisi Joseph van der Does Osmanlı Hariciye Nazırından beyannamenin Endonezya'ya gönderilmesinin engellenmesini istedi. Ayrıca, Sadrazam Said Halim Paşa'dan da beyannamenin dağıtımının durdurulmasını veya en azından Cava ile ilgili bölümünün beyannameden çıkartılmasını ve *Sabah*, *Tanin* ve üç büyük Arapça gazetede tashih yapılmasını talep etti. Hollanda temsilciliği, Mayıs 1915'te de İngilizce bir beyanname elde etmiş ve bunu da hemen protesto etmişti. Beyannamenin basımından yaklaşık altı ay sonra bu taleplerin bir kısmını dikkate alarak Osmanlı hükümeti bir düzeltme yayımlamak zorunda kaldı. Buna göre, cihat çağrısının savaşta tarafsız kalan Hollanda'ya yönelik olmadığı vurgulanarak Hollanda'nın dost bir ülke olduğu ve dolayısıyla da Endonezya Müslümanlarının cihat beyannamesine muhatap olmadıkları ifade edildi.¹³ Bu düzeltme, resmi olarak Hollanda'ya bildirilmesinin yanı sıra 7 Haziran 1915 tarihli *Tanin*, 21 Haziran'da *el-Adl*, Ağustos'ta da *er-Rey el-Amm* ve Beyrut'ta basılan *el-İttihad el-Osmani*'de de yayımlanmıştı.¹⁴ Böylece, savaşta tarafsız kalan Hollanda hükümetinin yoğun baskıları neticesinde, Osmanlı hükümeti halifenin cihat çağrısını yeniden düzelterek bu çağrının Cava'daki Müslümanları kapsamadığını ve onların cihat çağrısında zikredilmesinin bir hata olduğunu ilan etmiş oldu.

Uzun yıllar Endonezya'da kalan ve sömürge hükümetine Yerli ve İslam İşleri Danışmanlığı yapan Hollandalı müsteşrik C. Snouck Hurgronje, savaş yıllarında Hollanda'nın Leiden şehrinde ikamet etmekte ve Sömürgeler Bakanlığı'na da danışmanlık yapmaktaydı. Cihat fetvası ve çağrısıyla ilgili olarak Bakanlığa 1915 yılında çeşitli mektuplar yazmış; ve ayrıca 1917 yılında cihat ilanı ve onunla ilgili olarak yapılan düzeltme kararı hakkındaki görüşlerini Hollandaca ilmi bir makalede de gündeme taşıyarak yayınlamıştır.¹⁵ Snouck Hurgronje'ye göre, cihat ilanı tamamen "Almanya'nın işiydi" ve Alman oryantalistlerin katkısı ile bu ilan yapılmış ve onları böyle bir siyasi gayeye alet oldukları için de şiddetle eleştirmişti. Hatta 1915 yılında yazmış olduğu bir çalışmasının adını "Holy War made in Germany" koymuştu.¹⁶

Snouck Hurgronje, adı geçen fetvanın ve yayımlanan Arapça beyannamenin sadece orduların yürüteceği bir kutsal savaşla sınırlı olmadığını, hatta çetelerin ve fertlerin de bizzat katılacağı bir mücadeleyi gerektirdiğini yazmıştı. İstanbul'daki Hollandalı elçilik görevlilerini suçlayarak onların yeterince hükümete bilgi sağlamadıklarını ve onları gelişmeleri takip etmede geciktikleri için sersemlikle itham etmişti. O, cihat ilanının düzeltilmesinin de doğru dürüst yapılmadığını ve düzeltme yapılırken "okuyuculara öyle bir intiba verilmiştir ki, Hollanda hükümetinin Türk halifesini tanıdığı için cihat ilanının kapsamı Endonezya'yı hariç tutmuştu" şeklinde yansıtılmıştı. Düzeltme kararının Arapça

¹² Schmidt, *Through the Legation Window*, s.136; Dergi hakkında bkz., Ziyad Ebüzziya, "Cihân-ı İslâm", *DİA*, İstanbul 1993, c.VII, s.535.

¹³ Martin van Bruinessen, "Muslims of the Dutch East Indies and the Caliphate Question", *Studia Islamika*, Vol., 2, No: 3, Jakarta 1995, s.122; Deliar Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia*, Oxford University Press, Singapore 1973, s.189, dipnot 130.

¹⁴ Schmidt, *Through the Legation Window*, s.137-138.

¹⁵ Bkz., C. Snouck Hurgronje, "Een belangrijk document betreffende den heiligen oorlog van den Islam (1914) en eene officieele correctie", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* No: 73, Leiden 1917, s.255-284. (Tekrar baskısı için bkz., *Verspreide Geschriften*, III, Kurt Schroeder, Bonn/Leipzig 1923, s.327-354).

¹⁶ Christiaan Snouck Hurgronje, "Heilige Oorlog Made in Germany", *De Gids*, 79/1, (1915), s.115-147; Bu makalesiyle ilgili değerlendirmeler için bkz., Leon Buskens, "Christiaan Snouck Hurgronje, "Holy War" and Colonial Concerns" *Jihad and Islam in World War I* (ed: Erik-Jan Zürcher), Leiden University Press, Leiden 2016, s.29-51.

nüshasında, halifelere karşı iyi davrandığı için Hollanda bu ilanın kapsamı dışında tutulduğu vurgulanmıştır.¹⁷ Böylece, en sonunda Hollanda savaşta tarafsız kaldığı için, cihat ilanında yer alan hedef ülkelerden biri olmaktan çıkarılmıştır.

Ancak, tarafsız bir ülke olarak Endonezya'da söz konusu cihat fetvasının dağıtımı bu karardan daha önce gerçekleşmişti. Osmanlı Devleti, cihat fetvasını 6 Şubat 1915 tarihinde yurtdışındaki temsilciliklere göndermiş ve Batavya'daki başşehbenderlik vasıtasıyla önde gelen Müslüman çevrelere dağıtılmıştı. Hatta, Batavya'daki Alman konsolosluğu bile Endonezya'daki Müslüman halkın İngilizlere ve Fransızlara karşı tavır almasını sağlamak ve savaşta Müttefik devletleri desteklemeleri amacıyla çoğaltarak dağıtmıştır. Şehirdeki Alman temsilciliği savaş haberlerinin Müslüman halk arasında yayılmasında ve propaganda faaliyetlerinin yürütülmesinde Osmanlı konsolosuna yardımcı olmaktadır.¹⁸ Bununla birlikte Endonezya'daki Osmanlı temsilciliğinin daha çok İngiliz yönetimi altında bulunan yerlerde cihat ilanını yaymaya çalıştığı görülmektedir. Batavya Başşehbenderi Refet Bey'in 2 Nisan 1915 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazısında belirttiği üzere, Hintçe'ye tercüme ettirilen fetva nüshasından Batavya'daki bir matbaada çoğaltılarak İngiliz yönetimi altında bulunan Kalküta (Hindistan), Rangon (Myanmar), Penang adası (Malezya) ve Singapur'daki Hintli Müslümanlara ulaştırılmıştır. Şubat 1915'de Singapur'daki Hintli askerlerin İngilizlere isyanı sırasında askerlerin üzerinden bastırılan bu cihat fetvalarının çıktığı belirtilmiştir. Batavya'daki matbaa sorumluları da İngilizlerin baskısıyla daha sonra takibata uğramıştır.¹⁹ Her ne kadar cihat fetvası ve benzeri broşürlerin basımı ve dağıtımı sömürge yönetiminin aldığı sıkı tedbirler neticesinde engellenmiş olsa da, çeşitli vesilelerle halifenin cihat ilanı Endonezya'daki Müslüman halk arasında yayılmıştır.

2. Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'ne Gönderilen Yardımlar

Hilafet makamını elinde tutan ve bağımsız bir devlet olarak tanınan Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girdiği için Endonezya'daki Müslüman halk da savaşta genellikle Alman taraftarı ve İngiliz aleyhtarı bir tutum takınmıştı. Avrupalı sömürgeci güçlere karşı Endonezya halkı öteden beri Türklere sempati beslemekte ve sıkıntılı zamanlarında, özellikle XIX. Yüzyıl sonlarında bölgedeki Hollanda yayılmacılığına karşı Osmanlı Devleti'nden çeşitli yardım taleplerinde bulunmuşlardı.²⁰ Birinci Dünya Savaşı çıkmadan önce de bölgedeki Müslüman halkın özelde Osmanlı halifesine karşı manevi bağlılıkları ve genelde de Türklere karşı sempatiyi vardı. Nitekim, 1911-1912 yıllarında Osmanlı Devleti ile İtalya arasında cereyan eden Libya'daki Trablusgarb Savaşı, Endonezya'daki Müslüman halk arasında Osmanlı Devleti'ne karşı bir dayanışma duygusu oluşturmuş ve Türklere karşı sempatiyi artırmıştı. Yine, akabinde başlayan Balkan savaşları sırasında da bu sempati iyice artmış ve Osmanlı sultanının portreleri Endonezya'daki Müslüman halkın evlerin duvarlarını süslemeye başlamıştı. İttihat ve Terakki yönetimi Müslümanlar arasındaki dayanışmayı artırmak için Osmanlı ordusu ve donanması için Osmanlı Devleti toprakları dışında yardım toplanmasını ilan ettiğinde, bu talepler Endonezya'da da karşılığını bulmuştu. Nitekim, Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin 1912 yılı sonunda Batavya'da bir şubesi kurularak Kızılay Cemiyeti'ne yardımlar toplanmıştı. 1912 yılında Batavya'dan İstanbul'a gönderilen yardımların tutarı, 1.599 Osmanlı Lirası idi. Ayrıca, şehirdeki eşraftan Ebu Bekir el-Attas Efendi de, şahsî olarak 52.574 Osmanlı kuruşu yardım

¹⁷ Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s.296-297.

¹⁸ BOA, DH. EUM 6ş; Ayrıca bkz., Frial Ramadhan Supratman, "Rafet Bey: The Last Ottoman Consul in Batavia during the First World War 1911-1924", *Studia Islamika*, Vol. 24, No. 1, Jakarta 2017, s.46.

¹⁹ BOA, HR.SYS. 2336/1. Bu yazıda, "...burada tab' etdirdiğimiz mefûf varakaları Singapur'a ve oradan da Rangon ve Kalküta'ya vapur tâifeleri vâsıtasıyla irsâle muvaffak olduk. .... Singapur'da âhiren İngiliz aleyhinde isyân eden Hindli asker meyânında varaka-i mefûfede fetvâ-yı şerîfeyi hâvî nüshalar bulunmak ve edilen tahkîkât ve teftişden postahânedeki Batavya'dan mersûl paket bulunması üzerine şehri-i mezkûr vâlisi Boren İngiliz Konsoloshânesi'ne ihbâr-ı keyfiyet eylemiş ve buraca edilen taharriyâtta mezkûr varakaların tab' edildiği matba'a keşf ve muharriri kendüsünü me'mûrîn-i mahalliyyeye teslim mecbûr olmuşdur" denilmektedir.

²⁰ Açe, Cambi ve Riau emirlerinin yardım talepleri için bkz., İsmail Hakkı Göksoy *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2004, s.63-89; İsmail Hakkı Göksoy, "Acehnese Attempts for Ottoman Turkish Protection in Late Nineteenth Century", *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia*, Oxford University Press, Oxford/London, 2015, s.175-197.

göndermişti.²¹ Sömürge hükümetinin Yerli ve İslam İşleri Danışmanı D. A. Rinke, Genel Vali A.W.F. Idenburg'e sunduğu konuyla ilgili bir raporunda, yardımların çoğunlukla Arap asıllı Endonezyalılardan ve sahil şehirlerdeki yerli Müslüman halktan geldiğini ve toplanan yardım miktarının da İngilizlerin denetimindeki Boğazlar Yerleşimi (Singapur, Malaka ve Penang) bölgesinde toplanandan daha az olduğunu bildirmişti.²²

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden kısa bir süre sonra, Surabaya'da Sarekat İslam liderlerinden Ömer Said Çokroaminoto'nun (Omar Said Tjokroaminoto) editörlüğünde Endonezya dilinde yayımlanan *Oetoesan Hindia* adlı gazete 17 Kasım 1914 tarihli nüshasında Müslümanların savaş sırasında ne yapması gerektiği konusunu ele almış ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yardım yapmaları gerektiğini yazmıştır. Ayrıca o, bunun Hollanda hükümetinin benimsediği savaşta tarafsızlık politikasına hiç de aykırı olmadığını vurgulamıştır.²³ Zamanla Batavya'daki Almanya ve Avusturya konsoloslarının da desteğini alan bu proje, çeşitli şekillerde icra edilmiştir. Surabaya'da bulunan Araplar, Hintliler ve yerli Endonezyalılar, Türkiye'deki savaş mağdurları için para toplama girişimini başlatmışlardır. Bu maksatla, Latin ve Arap alfabelerinde topografik isimlerin yer aldığı bir Avrupa haritasını satışa sunmuşlardır. Bu harita, *Oetoesan Hindia* gazetesinde tanıtımı yapılarak satışı desteklenmiştir. Harita üzerinde savaş bölgeleri ve cephele gösterilmiştir. Bunların satışından elde edilen gelirlerin bir kısmı, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilmiştir.²⁴

İngiliz ve Fransızların savaş propagandasına karşı Batavya'daki Müttefik devletlerin temsilcileri de ortak yardım toplama, tiyatro ve sinema gösterimleri düzenlemişlerdir. Batavya Başkonsolosu Refet Bey Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 22 Nisan 1915 tarihli yazısında, Batavya'daki Osmanlı Başkonsolosluğu ile Almanya Başkonsolosluğu şehirde Osmanlı Hilal-i Ahmer ve Almanya Kızıl Haç cemiyetleri yararına ortaklaşa olarak "Graf Du Luxembourg" adlı bir opera oyunu düzenlediklerini rapor etmiştir. Herkese açık olan bu kültürel faaliyete şehirde bulunan Avrupalı ve yerli halktan birçok izleyici katılmıştır. Bundan birkaç hafta öncesinde İngiliz, Fransız ve Belçika temsilciliklerinin şehirde düzenledikleri sinema gösterimlerine ise, daha az kişi katılmıştır. Onların sinema gösterimlerine ayrımcılık yapılarak Çinliler hiç alınmazken, diğer yerli halktan da fazla bir katılım olmamıştır. Osmanlı ve Alman başkonsolosluklarının ortaklaşa düzenledikleri bu üç bölümlü opera oyunu sırasında ise, teneffüs aralarında 6 Alman kızı Kızıl Haç ve 6 Malaylı (yani Endonezyalı) Müslüman kız öğrenci de ipekten dokunmuş Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin rozetlerini elbiselerinin üzerine takarak izleyicilere çiçek, bonbon ve sigara satışı yapmışlardır. Bunların satışlarından da 350 Hollanda Florini gelir elde edilmiştir. Bilet satışlarıyla birlikte elde edilen toplam gelir ise, 2,759.45 Hollanda Florini tutmuştur. Bu yardım parasının yarısı olan 1,379.73 Hollanda Florininden çek transfer masrafı da düşüldükten sonra 1,374.56 Hollanda Florini tutarındaki yardım parası Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilmiştir.²⁵

İstanbul'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin merkez yönetimi bu yardımdan dolayı çok memnun kalmış ve cemiyet 21 Haziran 1915 tarihinde Hariciye Nezaretine bir teşekkür yazısı göndermiştir. Yazıda ayrıca, Cavalı Müslümanların Trablusgarb ve Balkan savaşları sırasında da Hilal-i Ahmer yararına yardım toplayarak Türkiye'ye gönderdikleri ifade edilmiştir.²⁶ Aynı şekilde şimdi de yine onların yardım gönderebilmeleri için Batavya başşehbenderliğine talimat gönderilmesini istemişlerdir. Dönemin Sadrazamlık ve Hariciye Nazırlığı görevlerini yürüten Said Halim Paşa da, Hilal-i Ahmer Cemiyeti namına Cavalı Müslümanlardan yardım kabul edebileceklerini Batavya Başşehbenderine gönderdiği bir talimatta bildirmiştir. Başşehbenderden daha önce Balkan savaşları sırasında yardım toplayarak Türkiye'ye gönderen Surabaya Şeyh Ali Muhsin eş-Şibli'nin oğlu ile temasa geçilmesini ve

²¹ Ahmet Zeki İzgöer –Ramazan Tuğ, *Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti, 1911-1913 Yıllığı*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013, s.213 (s.514), 274 (s.576).

²² Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s.295-296.

²³ Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s.246.

²⁴ Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s.247.

²⁵ BOA, HR.SYS. 2171/16; Belgenin İngilizce çevirisi için bkz., İsmail Hakkı Kadı - Andrew Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations (2 Vols.): Sources from the Ottoman Archives*, Brill, Leiden 2019, Vol.2, s.642-644.

²⁶ BOA, HR.SYS. 2171/17; Ayrıca bkz., Kadı - Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, Vol.2, s.644-646.

ayrıca kendisinin uygun göreceği Cavalı eşraftan bazıları vasıtasıyla yardım toplanabileceğini belirtmiştir.²⁷

Hollanda sömürge hükümeti Müslüman halkın yardım toplama girişimlerine sadece Hollanda'nın tarafsızlığına zarar vermemek ve Osmanlı Devleti'nin devlet hazinesine gitmemesi şartıyla izin vermiştir. Nisan 1915'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına yardım toplamayı görüşmek üzere yapılan bir toplantıda Yerli ve İslam İşleri danışmanı D.A. Rinkes de bulunmuş ve Osmanlı Başşehbenderi Refet Bey onu konuşma yapması için sahneye davet etmiştir. Ancak, Rinkes'in yaptığı iyi niyet konuşmasının bir sonucu olarak Endonezyalı Müslümanlar şehbenderhaneye para göndermeye başlamışlar ve bunun üzerine Hollandalılar bu durumdan çok rahatsız olmuşlardır. Hatta, Rinkes aleyhinde Panislamizm ve halifelik düşüncelerinin onun görüşlerini etkilediği yönünde Cakarta'da basılan Hollanda gazetelerinde haberler yapılmıştı. Hollandaca yayımlanan *Jawa-Bode* adlı gazete Rinkes'in böyle bir toplantıda bulunmasını "bir ihanet" olarak değerlendirmiş ve eski danışmanlardan "Snouck Hurgronje ve Hazeu'nun günleri nerde kaldı?" sorusunu sorarak onu itibarsızlaştırmaya çalışmıştır. Yazıya göre, Araplar sadece kendi aralarında yardım toplamalıydı ve yerli halktan yardım toplamaları engellenmeliydi. Nitekim öteden beri bir yerden başka yere gitmek için seyahat sınırlamalarına tabi tutulan Araplar'ın yerli Müslüman halk arasında yardım toplamaları da yasaklanmıştı. Aralık 1915'de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Batavya'daki şubesine karşı tedbirler alındı. Batavya'da basılan bir Arap gazetesi Hilal-i Ahmer'in savaşta Osmanlı Devleti'ni desteklediğini yazması üzerine de, Hollandalı savcı harekete geçerek bu şubenin faaliyetlerinin Hollanda'nın tarafsızlık politikasını çiğnediği gerekçesiyle Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Batavya şubesini yasakladı. Ayrıca, yardım toplama faaliyetlerinin tamamen insani amaçlar için yapılması ve bunun da resmi makamların gözetiminde yürütülmesi gerektiğini belirten ve siyasi amaçlar için yardım toplama faaliyetlerinin yasaklandığını vurgulayan bir genelge yayımladı.²⁸

Tüm bu yasaklamalara, engellemelere ve kısıtlamalara rağmen, savaşta mağdur olanlar için Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yararına yardım toplama faaliyetleri ileriki aylarda da kısmen devam etmiştir. Nitekim, Osmanlı Hilal-i Ahmer ile Alman ve Avusturya Kızıl Haç cemiyetleri menfaatine Batavya'da verilen başka bir müsâmere hâsılâtından elde edilen ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin payına düşen toplam 3,193.40 Hollanda Florini tutarındaki yardım parası, 2 Şubat 1916 tarihinde bir polişçe ile İstanbul'daki sadrazamlık makamına teslim edilmiş ve bu meblağın Türk Lirası karşılığı olan 28,740.50 kuruşluk cemiyete ait 15 Şubat 1916 tarihli alındı faturası Hariciye Nezareti'nin 17 Şubat 1916 tarihli bir yazısı ile birlikte Batavya'daki başkonsolosluğa gönderilmiştir.²⁹ Hatta, Çanakkale müdafilerine hediye edilmek üzere Batavya başşehbenderliğinden Harbiye Nezaretine gönderilen 817.60 Hollanda Florini tutarındaki başka bir yardım çekinin üzerinde İstanbul'daki hangi bankadan tahsil edileceği belirtilmediği için hiçbir bankadan tahsil edilememesi üzerine, Harbiye Nezareti Muhasebe Dairesi, 5 Mart 1916 tarihinde Nazır adına Hariciye Nezaretine gönderdiği bir yazıyla çekin tahsil hususunda nezaretin yardımını talep etmiştir. Buna göre, gönderilen yardım çekinin Lahey'deki Osmanlı sefaretı vasıtasıyla Hollanda bankası Nederlandsche Handel-Maatschappij'den tahsil edilip Harbiye Nezareti Depo-yı Umûmîsine gönderilmesi istenmiştir.³⁰ Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela, Batavya Başşehbenderliğinden Alman Deutsche Bank vasıtasıyla Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen ve meblağı belirtilmeyen yardım paraları için Hilal-i Ahmer Cemiyetince alındı makbuzları tanzim edilerek 3002, 3016, 4173 numaralı üç kıta makbuz ilmuhaberlerinin ilgili şehbendere gönderildiği hakkında 29 Aralık 1915 tarihli bir yazıyla Hilal-i Ahmer Reisliği tarafından Sadrazamlık makamına bilgi verilmiştir.³¹

Yine, Şubat 1916'da Bandung'da savaş hakkındaki haber filmleri gösteriminden elde edilen gelirlerin önemli bir kısmı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne; geri kalanın bir kısmı Alman ve Avusturya

²⁷ BOA, HR.SYS. 2171/17; İngilizce çevirisi için bkz., Kadı - Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, Vol.2, s.646-647.

²⁸ Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s.315.

²⁹ BOA, HR.SYS. 2172/12.

³⁰ BOA, HR.SYS. 2175/4.

³¹ BOA, BEO.4391.329306.

Kızılhaç teşkilatlarına; az bir kısmı da şehirdeki yoksul Cavalılara ve Çinli yerleşimcilere yardım olarak verilmiştir.³² Sonraki ayda *Sin Po* adlı Malayca ve Çince yayımlanan bir gazete haberine göre, Batavya'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına yardım toplamak üzere savaş haber filmleri gösterimleri düzenlenmiştir. Cemiyet için yapılan yardım toplama kampanyaları, oldukça başarılı olmuştur. 1917 yılının sonunda 23,000 Hollanda Florini tutarında yardım toplandığı ifade edilmiştir. Hatta, kurnaz tüccarlar savaş ortamını bir fırsat bilerek fazla bir Müslüman nüfusa sahip olmayan Endonezya'nın Batı Papua bölgesinde bile gelirinin bir kısmının Türk Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ayrılacağını vaat ederek Müslüman halka bazı malzemeler satmayı başarmışlardır.³³

3. Mahalli Basında Osmanlı Devleti ve Türkler Lehine Propaganda Faaliyetleri

Endonezya'da çıkan Hollandaca gazeteler savaşta Hollanda'nın tarafsızlık politikasına vurgu yapmakta ve tartışma yaratacak konuları gündeme taşımaktan çekinen bir tutum benimsemişti. Diğer taraftan sömürge rejimi aleyhtarı Sarekat İslam ve milli hareketlerin önderleri ve üyeleri çeşitli şehirlerde mahalli dilde (Malayca/Endonezyaca) çıkardıkları dergi ve gazetelerde savaş başladığı andan itibaren genellikle Osmanlı Devleti ve Türkler lehine tavır koymuşlardı. Savaş haberlerinin yayınlanmasının yanı sıra Osmanlı sultanı ve halifesinin portreleri, Türk bayrağına benzeyen hilal ve yıldızın yer aldığı ticari markalar, benzeri amblemler ve Türkleri çağrıştıran sembollerin kullanımında önemli bir artış vardı. Özellikle Alman İmparatoru ve Osmanlı Sultanı'nın birlikte yan yana basılmış portreleri, halk arasında çok popüler olmuştu. Yine Enver Paşa'nın ve Genç Türklerin liderlerinin portreleri, onların hayranları tarafından muhafaza edilmekteydi. Mesela, 1914 yılı sonunda sömürge hükümetinin sağlık görevlileri veba ile mücadele kampanyası çerçevesinde Orta Cava'daki köylerde bulunan evleri tarama yaparken, evlerin duvarlarında asılı bu tür portrelerin iç süsleme unsuru olarak kullanılmasına çok şaşırılmışlardı. Bunların hükümete dost kimseler tarafından dağıtılmadığı sonucuna varmışlar ve Hollanda kraliyet ailesinin portrelerinin dağıtılması için Hollanda'ya sipariş verilmesini ve bunların "panzehir" olarak halka dağıtılması gerektiğini teklif etmişlerdi. Yine, 1918 yılında bir dükkan sahibi Enver Paşa'nın portresini ticari bir marka olarak kullanmıştı. Aynı yılda üzerinde Enver Paşa'nın resimlerinin de bulunduğu "Enver Bey saatleri" olarak satılan saatler halk arasında çok meşhur olmuştu. Alman İmparatoru ve Osmanlı Sultanı'nın resimlerinin bulunduğu portrelerin daha fazla yaygınlığı ve belirgin bir gösterim üstünlüğü vardı.³⁴

Surabaya'da Sarekat İslam'ın yayın organı *Oetoesan Hindia* adlı gazetenin 4 Nisan 1916 tarihli nüshasındaki bir habere göre, Cava'nın doğusundaki Surabaya şehrinde İngilizler şehrin Arap mahallesinde bulunan bir dükkanda Alman İmparatoru ve Osmanlı Sultanı'nın portrelerinin satışına karşı protesto yapmışlar ve çıkan karışıklık ortamında Hollanda polisi de dükkandaki tüm portreleri ve bayrakları toplayıp polis istasyonuna götürmüştür. Ancak, dükkan sahibi şehirdeki Alman konsolosuna başvurarak alınan mallarının geri verilmesi hususunda ondan yardım talep etmiş ve benzeri durumun tekrarının engellenmesini istemiştir. Konsolosun aracılığı ve Hollanda mahalli yetkililerine yapılan resmi başvurudan sonra portreler dükkan sahibine iade edilmiştir.³⁵ Yine *De Locomotief* gazetesinin 9 Aralık 1914 tarihli nüshasındaki bir habere göre, Cava'nın kuzeyindeki Cirebon şehrinde iki kadın, bir anne ve kızı ile birlikte küçük bir Türk opera grubu oluşturmuşlar ve Türk subaylarının giydikleri üniforma elbiselerin benzerlerini giymişlerdir. Gösteri sırasında ve sonunda ellerinde Türk bayrakları sallayarak ve askeri marşlar söyleyerek Türkler'e desteklerini bildirmişlerdir.³⁶

Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhine çıkan Hollandaca gazetelerdeki yazılara karşı mahalli Malayca gazeteler aynı şekilde karşılık vermişlerdir. Mesela, Endonezya'da basılan Hollandaca gazetelerden *Bataviaasch-Nieuwsblad*, 1917 yılında Ermeni tehciri dolayısıyla Enver Paşa'yı "Ermenilerin katili" olarak göstermişti. Sarekat İslam teşkilatı üyelerinin çıkardığı *Pantjaran Warta* adlı Malayca gazete, 10 Temmuz 1917 tarihli nüshasında buna şiddetle karşı çıkarak Avrupa'daki

³² Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s.247.

³³ Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s.247.

³⁴ Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s.339.

³⁵ Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s. 176.

³⁶ Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s.176.

kuvvetlerin komutanlığını yapan İngiliz General Sir Douglas Haig'in de askeri gerekçelerle benzeri uygulamalar yaptığını belirterek Enver Paşa'yı savunmuştu. Diğer taraftan *Oetoesan Hindia* gazetesi de 20 Nisan 1916 tarihli nüshasında Enver Paşa'nın Endonezya'daki Müslümanlar tarafından "büyük bir Türk kahramanı" olarak görüldüğünü yazmıştı.³⁷ Yine, *Pantjaran Warta*'nın editörü Goenawan, 20 Temmuz 1917 tarihli nüshasında Endonezya'daki Müslüman halkın her zaman Türkiye'yi ve Türkleri sevdiklerini belirtmiş ve bunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

"Müslümanlar olarak bizler ağzımızdan kalbimize ve iliklerimize varıncaya kadar Türkiye'yi severiz. Britanya, bizlerin Osmanlı Devleti'nden nefret etmemiz için elinden geleni yapmaya ve yalan haberler yayınlamaya devam etsin. Bizim okuyucularımız bilirler ki, bunların hiçbir önemi yoktur".³⁸

Sumatra'nın Medan şehrinde yayımlanan *Medan Moeslimin* de, önde gelen Malayca mahalli gazetelerden biri olarak bir sayısında Türklerin savaşta mücadele azimlerini ve verdikleri şehitleri dile getirerek okuyucularına Endonezya'daki Müslümanların da aynı bilinçle hareket etmeleri gerektiğini vurgulamıştı. Türkler lehine tavrını ortaya koyan *Oetoesan Hindia* gazetesinin editörleri de, bir Müslüman devlet olarak Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra ve Batılı devletlerin Müslümanlara karşı yaptığı zulümleri devam ettiği müddetçe, Müslümanların savaşta tarafsız kalamayacağını vurgulamaktaydılar. Ancak, bu tavrın savaşta Hollanda'nın tarafsızlığını tehlikeye sokacak herhangi bir eyleme yol açmayacağını da temin etmekteydi. Çünkü *Oetoesan Hindia* adlı gazete, Osmanlı sultanını Endonezya'daki Müslümanların halifesi olarak ve Osmanlı topraklarını da bağımsızlığını koruyan yegane İslam bölgesi ve Müslümanların onurunu muhafaza eden tek Müslüman devlet olarak görmekteydi. Başlangıçtan itibaren *Oetoesan Hindia* ve diğer Endonezyaca mahalli gazeteler, okuyucularına İtilaf devletlerinin yanlış haberlerine inanmamalarını ve onların propagandalarına kanmamalarını tembihlemekteydi.³⁹

Endonezyaca mahalli basında Osmanlı Devleti lehine çeşitli yayınların çıkması, Batavya'daki İngiliz başkonsolosunun da dikkatini çekmiş ve Osmanlı lehine yayın yapan gazetelerin editörlerini ve bu gazeteleri basan matbaa müdürlerini arayarak tehdit etmiştir. Osmanlı başkonsolosu Refet Bey, 12 Nisan 1916 tarihinde İstanbul'daki Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir yazısında İngiliz başkonsolosunun İngiliz menfaatlerine aykırı yayın yapan matbaalara gerek İngiliz fabrikalarından gerekse Cava'daki kağıt tacirlerinden kağıt satılmaması hususunda baskı yaptığını ve onları bu konuda tehdit ettiğini bildirmiştir.⁴⁰

Hollandalı sömürge yetkileri tarafından bazı yerlerde Osmanlı Devleti ve Türkler lehine çeşitli toplantıların yapıldığı ve halk arasında yanlış haberlerin yayıldığı yönünde de raporlar hazırlanmıştı. Mesela, Kasım 1915'de Sulavesi adasında itibar sahibi bir Müslüman hacı, yaşadığı köyün çevresindeki köyleri dolaşarak onlara İstanbul'dan aldığı emirler doğrultusunda hareket ettiğini bildirmekte ve mevcut yönetime karşı onları isyana teşvik etmekteydi. Hatta Endonezya'daki Hollanda sömürge rejiminin kısa süre içinde yıkılacağını ve yerine Türk (Müslüman) idaresinin kurulacağı iddiasında bulunmuştu. Ekim 1916'da Sumatra adasının doğusunda yer alan Cambi'deki Müslüman halk arasında Hollanda sömürge idaresine karşı isyanda kendilerine yardım edecek "Kapal Stambul" (İstanbul Gemisi) adındaki bir Türk gemisinin yakında bölgeye ulaşacağı yönünde haberler yayılmıştı. Borneo (Kalimantan) adasının doğusundaki Pasir'de ise Müslüman halk Hollanda sömürge rejimini devirmek için Türklerin desteğinin önemli olduğunu vurguluyorlardı.⁴¹

4. Türk Simgelerinin Osmanlıya Destek Amaçlı Olarak Kullanımı

Osmanlı halifesi dünyadaki tüm Müslümanlara cihat çağrısı yaptığında, bölgedeki Müslüman halk Türkiye'ye sempatiyle bakmış ve savaşta Türkler'in lehine tavır koymuşlardı. Diğer taraftan Hollanda sömürge otoriteleri de, savaş yılları boyunca İslam birliği (Panislamizm) ve Türk taraftarı fikir

³⁷ Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s.310.

³⁸ Supratman, "Rafet Bey: The Last Ottoman Consul in Batavia during the First World War 1911-1924", s.51.

³⁹ Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s.310.

⁴⁰ BOA, HR.SYS. 2419/58.

⁴¹ Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*, s.310.

ve hareketleri yakından takip ederek bunların Müslüman toplum üzerindeki etkisinden endişe duymaktaydılar. Hollandalı yetkililer, özellikle yenilikçi dini görüşleri ve sömürge rejimi karşıtı eylemleriyle tanınan Sarekat İslam teşkilatının merkez ve diğer şubelerinin Türk sembollerini, yani bayrakları, flamaları ve üyelik kartlarında Türk bayrağına benzer yıldız ve hilali barındıran sembollerini kullanmalarından hoşnut olmamışlardır. Ayrıca, teşkilatın Osmanlı Devleti lehine propaganda yapmasını, savaşta mağdur olanlara yardım toplanması yönündeki girişimlere ve Sarekat İslam'ın sömürge rejimine karşı mücadelesinde Osmanlı halifesinin destek olacağı yönündeki haberleri dikkatle izlemişlerdir. 1 Haziran 1915 tarihinde Sarekat İslam öncülüğünde savaşta mağdur olanlara insani yardım yapılması hususunu görüşmek üzere Surabaya'da bir toplantı düzenlenmiş ve toplantıda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına yardım toplanması teklif edilmişti. Toplantı salonunda Hollanda Kraliçesi Wilhelmina ile Osmanlı Sultanı ve Halifesi Mehmed Reşad'ın portreleri yan yana aynı seviyede asılmıştı. Resmi gözlemci sıfatıyla toplantıya katılan sömürge hükümetinin Yerli ve İslam İşleri Danışmanı D.A. Rinkes, bu durumu teşkilatın lideri Çokroaminato ile yaptığı özel ikili görüşmesinde gündeme getirmiş ve Çokroaminato da ona Osmanlı halifesinin çoğu Endonezyalı Müslüman tarafından "gerçek ve ebedî bir kral" olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Onun ifadesine göre, Müslüman ülkeleri yönetimi altında tutan Avrupalı krallar ise, Osmanlı padişahının vasalından başka bir şey değildi. Dolayısıyla Hollanda Kraliçesi Wilhelmina da, Endonezyalı Müslümanlar tarafından "geçici bir kral" olarak görülmekteydi. Surabaya toplantısının en önemli sonucu bir Hilal-i Ahmer Komitesi'nin kurulması olmasına rağmen, savaşta mağdur olan Türkler için yardım toplanmasına izin verilmemişti.⁴² Çünkü, sömürge hükümeti yetkilileri Osmanlı Devleti'ne destek olabilecek fikir ve hareketleri derhal yasaklayarak Türkler lehine dönüşebilecek her türlü girişimi engellemeye çalışmaktaydılar. Hollandalılar, Panislamcı duyguların Müslüman halk arasında artmasından oldukça rahatsız olmuşlar ve *Java-Bode* adındaki Hollandaca bir gazete bu durumu eleştirerek Endonezya'da sadece tek hükümdarın olduğu görüşünün Müslümanlara anlatılması gerektiğini vurgulamış ve halkın kafasındaki iki başlı yönetici anlayışının silinmesini hükümetten istemiştir. Hatta, Sarekat İslam'ın ambleminde yer alan hilal ve yıldızın Türk bayrağındakine benzemesi sebebiyle, 1917 yılında teşkilatın bir süre bu amblemi kullanması sömürge hükümeti tarafından yasaklanmıştır.⁴³

Yine, 1916 yılında Bandung'da toplanan Sarekat İslam kongresinde Osmanlı Devleti'ne destek yürüyüşü yapılması kararı alınmış ve gösteri yürüyüşünde katılımcıların Türk bayrakları ve sancakları taşımaları planlanmıştır. Ancak, bunu haber alan sömürge hükümetinin yetkilileri kongreye katılan yeni Yerli ve İslam İşleri Danışmanı G. A. J. Hazeu'nun aracılığı ve teklifi üzerine Hollandalı yetkililerin müdahalesi sonucunda Sarekat İslam liderleri bu plandan vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Buna rağmen kongre yürüyüşüne katılan katılımcıların bir kısmı Türk askeri üniformalarına benzeyen elbiseler giyerek alınan kararı hoş karşılamadıklarını göstermişlerdir.⁴⁴

Batavya Başşehbenderi Refet Bey Hariciye Nezaretine gönderdiği 22 Nisan 1916 tarihli bir raporunda, Batavya yakınlarında meydana gelen küçük bir isyan hareketi sırasında halkı harekete geçirmek üzere isyancıların ellerinde Türk bayrağı taşıdıklarını kaydeder. Buna göre, Batavya'dan yaklaşık 15 mil uzaklıkta Batu Ampar'daki Condet köyü arazisinde yaşayan yüzlerce Müslüman çiftçinin, arazi sahibine icarlarını zamanında ödeyemedikleri için ceza olarak evleri yıktırılır ve onlar da evsiz ve mağdur duruma düşerler. Bu zulümlere tahammül edemeyen Müslüman çiftçiler, buradaki toprak sahiplerine ve devletin polis ve memurlarına karşı bir isyan hareketi başlatırlar. Hollanda sömürge yönetimi buraya ilave askeri kuvvet göndererek bu isyan hareketini kanlı bir şekilde bastırır ve önde gelen liderlerini de çatışma sırasında öldürür. İsyandan iki hafta öncesinde oradaki Müslüman toplumun lideri Eutong Meliki Efendi, Osmanlı başkonsolosun arabuluculuk yapması için başkonsolosluğa bir dilekçe gönderir; fakat bu dilekçe isyan çıktıktan iki gün sonra başkonsolosluğa ulaşır. İsyan sırasında

⁴² Schmidt, *Through the Legation Window*, s.54. Ayrıca, 1916 yılında Sarekat İslam teşkilatının önde gelen liderlerinden Hacı Agus Salim, Osmanlı sultanının modern İslam hakkında teşkilat üyelerini bilgilendirmek için Endonezya'ya bir şeyhülislam göndermesi gerektiğini teklif etmiş ve savaş sonrasında 1920 yılında da halifelğin İstanbul'dan başka bir yere taşınması ihtimalini protesto eden bir mektup göndermiştir. Bkz., Aynı yer, dipnot 22.

⁴³ Dijk, *The Netherlands Indies and The Great War*. s.316.

⁴⁴ Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia*, s.188-189, dipnot 130.

Eutong Meliki adındaki lider, iki çocuğuna Türk bayrağı vererek halkı harekete geçirmiş, ancak babalarıyla birlikte bu çocuklar da isyan sırasında Hollanda polis kurşunları tarafından acımasız bir şekilde şehit edilmiştir.⁴⁵

5. Hutbelerde Halifenin Adının ve Gazilik Unvanının Zikredilmesi

Osmanlı ordusunun İngiltere ve Fransa ordularına karşı 1915 yılında Çanakkale cephesinde kazandığı zaferlerin haberleri, Sadrazamlık makamı tarafından Lahey Osmanlı Büyükelçiliği vasıtasıyla Batavya'daki Başşehbenderliğe gönderilen telgraflarla duyurulmuş ve başşehbender Refet Bey de bu haberleri hemen mahalli halkın dili olan Malayca'ya, yani Endonezya diline tercüme ettirerek mahalli gazetelerde yayımlanmasını sağlamıştır. Müslüman halk da Kala-i Sultaniye'de ve Gelibolu Yarımadası'nda kazanılan zafer haberlerini okuyunca çok memnun kalmışlar ve Meclis-i Vükela'nın Sultan Mehmed Reşad'a tevdi ettiği Gazi unvanını da hutbelerde adının önünde zikretmeye başlamışlardır. Refet Bey İstanbul'a gönderdiği 10 Haziran 1915 tarihli raporunda, "gâzilik unvân-ı celîlinin hutbelerde dahi kırâati için yarınki Cuma gününden itibaren Batavya'daki Câmî-i Kebîr'de ta'zîmât-ı lâzime ile kırâata be'd ve mübâşeret edileceği ma'rûzdur" diyerek Batavya'daki Ulu Cami'de halifenin adıyla birlikte onun Gazi unvanının da hutbelerde zikredileceğini bildirmiştir. Başşehbender Refet Bey Çanakkale zaferleri ve halifeye "gazi" unvanının verilmesiyle ilgili haberleri *Pantjaran Warta* ve *Sin Po* adlı Malayca mahalli gazetelerde yayımlanmış ve bazı nüshalarını yazısının ekinde de göndermiştir.⁴⁶ Refet Bey Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 11 Haziran 1915 tarihli yazısında ise, Batavya Ulu Cami'de hutbelerde halifenin adının gazi unvanı ile birlikte zikredilmeye başlandığını ve halifeye uzun ve sağlıklı ömürler dilendiğini ve Müslüman askerlerin de her daim muzaffer olmaları için dua edildiğini kaydetmiştir.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nin Hollanda'daki Lahey Sefiri Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 13 Ekim 1915 tarihli yazısında, Batavya'daki başşehbenderlikten aldığı bilgiye dayanarak şehirdeki Ulu Cami'de toplanan binlerce Müslümanın Ramazan Bayramı namazı sırasında okunan bayram hutbesinde halifenin adı zikredilerek ona sağlıklı ve uzun ömürler dilendiğini ve Osmanlı askerlerine Allahın yardımı ve muzafferiyetleri için dua edildiğini, buna da cemaatin büyük bir iştiaqla "amîn" diyerek karşılık verdiklerini bildirmiştir.⁴⁸

6. Savaş Sonrasındaki Gelişmelere Karşı Endonezyalıların Tepkileri

Savaşta Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve daha sonra halifelüğün merkezi olan İstanbul'un İtilaf güçleri tarafından işgali, birçok Endonezyalı Müslüman için bir şok olmuştur. Onlar, savaşın galiplerinin Türkiye'yi sadece kötü bir şekilde muameleye tabi tutmadıkları, aynı zamanda Osmanlı halifesinin arzularının aksine hareket ederek tüm dünya Müslümanlarına müdahale ettikleri hissine kapılmışlardır. Bu sebeple, Endonezya'daki bazı Müslüman teşkilatlar savaş sonrasında Osmanlı Devleti'ne yüklenen barış şartlarını protesto etmişlerdir. Nitekim, savaşın galipleri olarak İtilaf devletleri tarafından 10 Mayıs 1919 tarihinde Paris'te düzenlenen Barış Konferansı'nda savaşta yenik düşen Osmanlı Devleti'nin topraklarının nasıl paylaşılacağı tartışılmış ve devletin parçalanmasını öngören ağır barış şartları sunulmuştu. Paris Barış Konferansı'nın sonuçlarını öğrenen Endonezyalı Müslüman liderler bundan çok

⁴⁵ BOA, DH.EUM.4.Şb 6/55. Refet Bey raporunda bu durumu şöyle ifade eder: "Müştekî olanlara riyâset eden Eutong Meliki Efendi nâm zâtın sağ ve sol yanlarında iki nefer sagîr evlâdları olduğu ve bu sagîr ve ma'sûmlarına Osmanlı sancağımızı vererek ahâlîyi teşcî' eylediği bir zamânda polis tarafından endah edilmiş kurşunlarla şehîd edildiği ma'at-te'essüf arz olunur". Belgenin Türkçe transkribesi ve İngilizce çevirisi için bkz., Kadı - Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, Vol.2, s.652-653.

⁴⁶ BOA, HR.SYS. 2323/15.

⁴⁷ BOA, HR.SYS. 2323/16. Refet Bey mektubunda şöyle yazmıştır: "Dünkü Cuma günü Batavya Câmî-i Kebîri'nde cemâ'at-i küberâ hâzîr olduğu hâlde hatîb efendi tarafından kırâat olunan belîğ bir hutbede zât-ı akdes hazret-i hilâfet-penâh efendimiz hazretlerinin unvân-ı şehinşâhîlerine bâ-fetvâ-yı şerîf ve mazbata-i hey'et-i vükela ilâve buyurulan gâzilik unvân-ı celîli ile mezîd-i ömrü âfiyet ve şevket-i şehriyârîleri ed'îyye-i hayriyesi ve asker-i islâmiyenin devâm ve gâlibiyet ve muzafferiyeti du'âsı yâd ve tezkâr edildiği ma'rûzdur".

⁴⁸ BOA, HR.SYS. 2415/40.

müteessir olmuşlar ve dini teşkilat Muhammediye'nin öncülüğünde 1919 yılı sonlarında Cava'nın Yogyakarta şehrinde bir toplantı düzenleyerek durumu müzakere etmişlerdir. Bu toplantıya Sarekat İslam'ın lideri Çokroaminoto ve diğer önde gelen teşkilat yöneticileri de katılmıştır. Toplantı sonrasında aldıkları bir karara göre, Paris Barış Konferansı'nın şartlarını reddetmişler ve Osmanlı Devleti için öngörülen barış şartlarının kesinlikle kabul edilemeyeceğini ilan etmişlerdir. Konferansın sonuçlarını açıkça İslam'a bir müdahale olarak değerlendirmişler ve başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletlerinin İstanbul'daki hilafete son vermek istediklerini belirterek protestolarını bildirmişlerdir. Toplantıda aldıkları protesto kararını ülkenin önde gelen iki büyük dini teşkilatı olarak 40 milyon Endonezya Müslümanları adına aldıklarını beyan etmişler ve protesto kararını Paris'teki İtilaf devletlerinin yetkililerine ulaştırılmak üzere Hollanda sömürge yönetiminden talep etmişlerdir. Ayrıca, Endonezya'daki tüm Müslüman cemiyet ve teşkilatlara da bir çağrıda bulunarak Osmanlı Devleti'ne destek olmalarını ve hilafete sahip çıkmalarını istemişlerdir. Her ne kadar, ülkede fiili protesto gösterisi şeklinde eylemler olmasa da, bu protesto kararı Hollanda meclisinde de gündeme gelmiş ve bazı milletvekilleri Sömürgeler Bakanından Paris Konferansı'yla ilgili olarak Endonezya Müslümanlarının tavrı hakkında detaylı bilgi vermesini talep etmişlerdir. Ancak bakan, bu konuda genel Müslüman halk arasında herhangi bir kıpırdanma olmadığını, fakat Endonezya'daki sömürge hükümetinin genel valisi ve onun İslam işleri danışmanından yeterli ve sağlam bilgiler aldıktan sonra gerekli açıklamayı yapabileceğini belirtmiştir.⁴⁹

1920 yılı ortalarında Muhammediye ve Sarekat İslam gibi etkili dini ve siyasi teşkilatlar Osmanlı Devleti'ne dayatılan Sevr Antlaşması'nın şartlarına da benzeri tepkiler vermişler ve bunu İslam'ı ve halifeliği yok etmek için İngilizlerin bir oyunu olarak değerlendirmişlerdir. Savaşın Endonezya için dolaylı bir etkisi de, Hicaz ile olan bağlantılarının kesilmesi olmuştur. 1915 yılından itibaren savaş sebebiyle Endonezya'dan Mekke'ye hac trafiği kapalı tutulmuş, fakat 1920 yılı başlarında yeniden açıldığı zaman, önceki yıllardan daha fazla hacı adayları hac farızasına katılmıştır. Ayrıca, ileriki yıllarda Türkiye'de gelişen olaylar, özellikle Türk milli mücadelesi ve hilafet meselesi de Endonezyalı liderlerin önemli gündem maddeleri olarak yer almıştır.⁵⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na katıldığı zaman İtilaf devletlerinin sömürge yönetimi altında yaşayan Müslüman halkın savaşta desteğini almak için cihat fetvası yayınlamış ve bu fetva yurtdışındaki Osmanlı temsilciliklerine gönderilmiştir. Ancak bu cihat çağrısının Hollanda hâkimiyeti altındaki Endonezya'daki Müslümanları da kapsamaması sebebiyle savaşta tarafsız kalan Hollanda'yı çok endişelendirmiştir. Hollanda'nın girişimleri sonucunda Osmanlı hükümeti cihat çağrısının savaşta tarafsız kalan bu ülkeyi ve onun kolonisi Endonezya'yı kapsamadığı yönünde bir düzeltme kararı yayınlamıştır. Savaş yılları boyunca Endonezya'daki Hollandalı sömürge yetkilileri tarafsızlık politikasını sıkı bir şekilde takip ederlerken, yönetimi altında tuttıkları Müslüman halk ise genellikle savaşta Almanya ve Osmanlı Devleti lehine tavır koymuşlardır. Hollandalı yetkililerin çeşitli kısıtlama ve engellemelerine rağmen, Osmanlı taraftarı Endonezyalı bazı kesimler savaş yılları boyunca Batavya'daki Osmanlı başşehbenderliği vasıtasıyla Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına yardımlar toplamışlar ve Türkiye'ye göndermişlerdir. Şehirdeki Alman ve Osmanlı konsoloslukları İngilizlerin savaş propagandasına karşı koymak için ortak film gösterimi, yardım toplama ve savaş haberlerinin duyurulması gibi propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Sömürge rejimiyle bağlantılı Hollandaca basın genellikle tarafsızlık politikası çerçevesinde ve Almanya aleyhinde yazılar yazarken, özellikle Sarekat İslam lideri ve üyelerinin çıkardıkları Malayca/Endonezyaca mahalli gazeteler Osmanlı Devleti ve Türkler lehine basın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Alman imparatoru ve Osmanlı sultanının yan yana resimleri, Enver Paşa'nın portreleri ve resimlerinin bulunduğu saatler, hilal ve yıldız motifli ticari markalar, askeri üniformalar ve Türk simgeleri halk arasında itibar kazanmıştır. Sömürge rejimi aleyhtarı çevreler ve Müslüman dini lider ve hareketlerin temsilcileri halk arasında destek konuşmaları yapmışlar

⁴⁹ J. Koning, "De Positie van Turkije en de Islamitiesche Beweging in Nederland Oost-Indie", *De Indische Gids*, XLII/2, Amsterdam 1920, s.1078.

⁵⁰ Bruinessen, "Muslims of the Dutch East Indies and the Caliphate Question", s.123.

ve çeşitli miting ve gösteriler vesilesiyle bu tavırlarını ortaya koymuşlardır. Savaş yılları boyunca gerek Batavya'daki Osmanlı başşehbenderliğinin yürüttüğü faaliyetler gerekse sömürge rejimi aleyhtarı hareketlerin ve liderlerin Endonezya dilindeki yayın faaliyetleri ve çeşitli çalışmaları Müslüman halkın tavrının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Kaynakça

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA): BOA, HR.SYS. 2403/36; BOA, DH. EUM 6ş; BOA, HR.SYS. 2336/1; BOA, HR.SYS. 2171/16; BOA, HR.SYS. 2171/17; BOA, HR.SYS. 2171/17; BOA, HR.SYS. 2172/12; BOA, HR.SYS. 2175/4; BOA, BEO.4391.329306; BOA, HR.SYS. 2419/58; BOA, DH.EUM.4.Şb 6/55; BOA, HR.SYS. 2323/15; BOA, HR.SYS. 2323/16; BOA, HR.SYS. 2415/40.

2. Kitap, Makale ve Diğer Yayınlar:

Abbenhuis, Maartje M., *The Art of Staying Neutral: The Netherlands in the First World War, 1914-1918*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2006.

Aksakal, Mustafa. "Holy War made in Germany"? Ottoman Origins of the 1914 Jihad", *War in History*, Vol. 18, No.2, (2011), s.184-199.

Aksakal, Mustafa, "The Ottoman Proclamation of Jihad", *Jihad and Islam in World War I* (ed: Erik-Jan Zürcher), Leiden University Press, Leiden 2016, s.53-69.

Bruinessen, Martin van, "Muslims of the Dutch East Indies and the Caliphate Question", *Studia Islamika*, Vol., 2, No: 3, Jakarta 1995, s.115-140.

Buskens, Leon, "Christiaan Snouck Hurgronje, "Holy War" and Colonial Concerns" *Jihad and Islam in World War I* (ed: Erik-Jan Zürcher), Leiden University Press, Leiden 2016, s.29-51.

Dijk, Kees van, *The Netherlands Indies and The Great War, 1914-1918*, KITLV Press, Leiden 2007.

Göksoy, İsmail Hakkı, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2004.

Göksoy, İsmail Hakkı, "Acehnese Attempts for Ottoman Turkish Protection in Late Nineteenth Century", *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia*, Oxford University Press, Oxford/London, 2015, s.175-197.

Hurgronje, C. Snouck, "Een Belangrijk Document Betreffende den Heiligen Oorlog van den Islam (1914) en eene Officiële Correctie", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* No: 73, Leiden 1917, s.255-284. (Tekrar baskısı: C. Snouck Hurgronje, *Verspreide Geschriften*, III, Kurt Schroeder, Bonn/Leipzig 1923, s.327-354).

Hurgronje, C. Snouck, "Heilige Oorlog Made in Germany", *De Gids*, 79/1, (1915), s.115-147. (İngilizce çevirisi: "The Holy War Made in Germany", *Verspreide Geschriften*, III, Kurt Schroeder, Bonn/Leipzig 1923, s.257-284).

İlmiye Salnamesi, İstanbul 1334 (1915), s.640.

İzğöer, Ahmet Zeki –Ramazan Tuğ, *Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti, 1911-1913 Yıllığı*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013.

Kadı, İsmail Hakkı - Andrew Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations (2 Vols.): Sources from the Ottoman Archives*, Brill, Leiden, 2019.

Kuran, Ercüment, "Birinci Dünya Savaşı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, VI, s.196-200.

Koning, J., "De Positie van Turkije en de Islamitiesche Beweging in Nederland Oost-Indie", *De Indische Gids*, XLII/2, Amsterdam 1920, s.1077-1080.

Noer, Deliar, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia, 1900-1942*, Oxford University Press, Singapore 1973.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

Ricklefs, M. C., *A History of Modern Indonesia*, Macmillan, London 1981.

Streets-Salter, Heather, *World War One in Southeast Asia: Colonialism and Anticolonialism in An Era of Global Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge 2017.

Schmidt, Jan, *Through the Legation Window, 1876-1926: Four Essays on Dutch, Dutch-Indian and Ottoman History*, **Nederlands Historisch-Arhaeologisch Instituut**, İstanbul 1992.

Supratman, Frial Ramadhan, “Rafet Bey: The Last Ottoman Consul in Batavia during the First World War 1911-1924”, *Studia Islamika*, Vol. 24, No. 1, Jakarta 2017, s.33-67.

Zürcher, Erik-Jan (ed.), *Jihad and Islam in World War I*, Leiden University Press, Leiden 2016.